

SANDFLUGTEN I THY

1660 -- 1800

Af II. STØVRING-NIELSEN

HER GIVNE MEDDELELSER hviler for en stor på studier i regnskaber for Dueholm, Ørum og Vestervig amter, der indtil 1794 foruden Mors omfattede Hillerslev, Hundborg, Hassing og Refs herreder. Amtsregnskaberne og de forskellige matrikler kan betegnes som hovedkilder, og hvor andre kilder er benyttet, henvises der til disse.

De mange hartkornsnedsettelse, der på grund af sandflugt fandt sted i 1600- og 1700-årene, giver overblik over dens virkning og omfang. Behandlingen af disse nedsettelse udgør dette arbejdes største afsnit, hvorefter følger en omtale af kampen mod sandflugten og en oversigt over den sandflugtshærgede jords areal.

*

Længe før 1660 havde en del fæstebønder, såvel kronens som adelens, fået lempelser i deres ydelser, når deres jord var skadet af sandflugt. Således indeholder præsteindberetningerne fra 1625 meddelelser om, at kronens bønder i Nørhå, Hansted, Rær og Østerild af denne årsag havde fået afslag i deres skyld og landgilde¹).

I et kongebrev af 26. juni 1593 til Hans Lange til Brejning, Predbjørn Gyldenstjerne til Vosborg, Tyge Krabbe til Bustrup og Kjeld Juel til Stubbergaard hedder det, at da en del af kronens gods i Thy under Ørum slot er ødelagt af sand, skal de med det første besigtige og vurdere det²). Som eksempel kan nævnes, at Ørum slots bønder i Øster Vandet fik deres landgilde afkortet med 1 td. rug, 4 td. byg og 2 td. havre³).

Kronens eksempel blev fulgt af de private adelige godsejere. Præsten i Østerild beretter: "Her er nogle gårde slet øde af sandflugt, og nogle har fået drabelig skade deraf, hvorfor kgl. majest. ligesom også nogle af adelen har slået al på deres skyld og landgilde, hvilket er med tingsvidner at bevise"⁴).

Ved skifte efter adelige godsejere blev nedsettelse i landgilde undertiden påbudt af kongen. Den 14. august 1626 udgik der brev til Christen Høg til Todtøl og Hans Dyre til Boller om snarest at begive sig til afdøde Niels Krabbes gårde, Vesløsgaard, Kjølbygaard og Nebel og takser dem for rede penge, og "hvis noget af godset er fordærvet af sand, skal de sætte det for sådan landgilde, som det kan tåle, og som kan passere i søskendeskitte"⁵).

Nedsettelse i skat og landgilde var hverken fra kongens eller adelens side dikteret af medlidenhed med bønderne, men derimod af ønsket om, at de blev ved gårdene. Kunne bønderne ikke klare udgifterne, forlod de ofte gårdene, der så kunne ligge øde og udyrkede i årevis. I flere århundreder var sådanne øde gårde en lige så

almindelig som sørgelig forekomst. Fæstebonden var jo ikke knyttet til gården med ejendomsfølelse.

1. Hartkornsnedsettelse efter 1660.

Syn og tingsvidner.

I matriklen af 1664 var der af landgildens naturalieydelser udregnet hartkornstakster, hvorefter de enkelte ejendomme sattes i skat. En ejendoms takst kunne nedsettes, når synsmænd, der var udnævnt af herredstinget, afgav kendelse om, at ejendommen havde lidt skade. For at være gyldig skulle kendelsen afhjemles på tinget ved opsættelse af et højtideligt og tilstrækkeligt bevidnet dokument, et såkaldt tingsvidne.

Her skal nu gives nogle eksempler på sådanne synsforretninger, hvorefter følger en oversigt over alle de ejendomme i Thy, der indtil udgangen af 1679 fik hartkornet nedsat på grund af sandflugt.

1673 toges syn og tingsvidne over Kjængaard i Tved sogn, hvor "husene var nedtyngt af sand og slet øde, de to parter af markjorden øde af sand og den tredje part åben for sandflugt".

1677 synedes ved Snejstrup i Jannerup sogn "en ågang, som løber af en sø, kaldet Arsø, på hvilken ågang er en liden ålgård, hvori Ørum slot er berettiget for 1½ tønne åleskyld, og som har skattet af 9 td. hartkorn, hvilken ågang tit og ofte om året opfyldes og fordærves". Samtidig besigtigedes en anden liden ålegård ved Sjørring, som "tilforn har ligget under Ebbe Jensens gård i Sjørring, som har skyldt 1 td. gårdål og skattet for 6 td. hartkorn, hvilken ålgård er aldeles øde, og vandgangen, som har haft sit løb dertil, er næsten eftergroet, uden en liden rende, som der kan ses". De 6 td. hartkorn blev slettet.

Sandflugten gik også ud over vandmøllerne. 1678 var der syn over Bromølle i Hillerslev sogn og Nedergaards mølle i Kaastrup sogn. Man gik grundigt til værks og begyndte ved vandløbenes udspring. Det hedder herom: "De vestre vildkielder i Tved sogn, hvor vandløbet til Bromølle begynder, er af sandflugt ganske overlagt og synes ikke bestandig at være til at opkaste, da samme vildkielder ligger i åbenbarlig sandflugt, hvilke vildkielder, før de blev med sand overlagt, løb først til Nedergaards mølle og derfra til Bromølle, og af samme vildkielder havde Bromølle sin største vand. Ligeledes er den å, som begynder ved Hillerslev kielde og løber til Bromølle, ganske meget med vand forringet, fordi de vandårer, som kommer af Hillerslev bakke, forhindres af bakken, der tid efter anden skrider ned. Dertil er åen meget eftergroet og ikke til at opkaste på grund af engens blødagtighed og dynd. Når vinden er sydøst eller øst, står fjorden undertiden så højt, at møllen og kværnen står i bagvand, så der ikke kan males på grund af Limfjordens opløb".

Bromølles hartkorn nedsettes fra 30 til 15 td. og Nedergaards mølles fra 6 til 2 td. Kaase Mølle i Hjørdemaal sogn nedsettes fra 13 til 6 td., "eftersom søen

¹ D. H. Wulff: Statistiske bidrag til Vendelbo stifts historie.

² Jyske tegnelse 4,391 b.

³ Ørum slots lensregnskaber 1613.

⁴ Som note 1.

⁵ Jyske tegnelse 8,84.

og åen, hvoraf møllen skulle have sit løb, er så overløbet af sand, at han ej kan male året igennem uden om vinteren, når der er meget sne, og når der kommer stort vandløb i foråret og efter høst". Gadbjerg Mølle i Tved sogn nedsattes fra 6 til 2 td. hartkorn. 2 vildkilder vesten for møllen havde tidligere leveret vandet, men var tilføjget med sand.

Hvidbjerg vesten Aa mølle var for lang tid siden sat ud af spillet ved sandflugt, men da der til møllen hørte noget jord og et ålefiskeri, havde ejendommen svaret af 12 td. hartkorn, der nu, da ålefiskeriet også var fordærvet af sand, nedsattes til 4 td.⁶).

Antallet af klager over sandflugten voksede med rivende fart, og man gik over til at lade synet omfatte flere ejendomme, undertiden et helt sogn.

Tirsdag den 5. marts 1678 vidnede 24 synsmænd på Hillerslev herreds ting, "eftersom de dertil af tinget var udnævnt, at de i går var efter anvisning på menige Hjardemål sognefelle, hvor de så og befandt den af den hvide og flyvende sand og sandflugt næsten at være øde og ruineret, sær på fiskevand og eng, så som for nogle år siden har ligget norden for Hjardemål by en stor sø og en eng derhos, som hver gård i byen havde sit skifte udi, men ligger nu i åben sandflugt, som der aldrig havde været enten sø eller eng, sær på fædrift, lyngslet og tørvegrøft, eftersom samme sandflugt på få års tid dag fra dag mærkelig er forøget og forværret, at den allerede strækker sig norden omkring Hjardemål by og sogn, en fjerdingvej i bredden, men over en mil i længden, hvilken sandflugt har gjort største skade, nu på deres gårde, de påbor, at de ikke kan have en kålgård eller et læs møddingsmøg ved gården, nu på deres mark og ager, som tid efter anden formedelst nordenvind, østenvind, nordvest og nordøst af samme skadelige sandflugt er så opfyldte og fordærvede, at uden de fattige folk vil så udi den bare sand, hvoraf de dog ikke kan få deres sædekorn igen, findes der få agre fri for samme fordærlige sandflugt i det ganske sogn". Derefter følger synsmændenes vurdering af skaden på hver enkelt ejendom, hvorefter hartkornet nedsattes fra 346 td. til 147 td.

På grund af de mange og store nedsættelser i hartkornet gav kammerkollegiet ordre til, at tingsvidnerne skulle være ledsaget af attester fra sognepræsterne. - Til ovenstående har sognepræsten i Hjardemål afgivet følgende erklæring:

"Efter begæring har jeg ikke kunnet nægte mine fattige sognefolk denne min sandfærdige attest, såsom dette både er mig bevidst og desværre alt for sandt, at ej alene deres fædrift, lyngslet og tørvegrøft, men også deres eng, mark og ejendom, som forskrevne tingsvidne ommelder, er af den hvide og flyvende sand næsten øde og fordærvet, hvorfor ydmygeligst formodes, at sådant på højere steder nådigst bliver anset og skatterne efter afsigt formildet, eftersom det ganske sogn ligger i en åben sandflugt, som dag for dag forøges og tiltager. Dette så i sandhed at være

vidner jeg underskrevne. Hjardemaal Præstegaard, den 16. marts 1678. Peder Nielsen Sengeløs, egen hånd."

I årene 1670-79 blev der i Hillerslev, Hundborg og Hassing herreder afholdt syn over 462 ejendomme, hvis samlede hartkom efter matriklen var 2788 td. På grund af sandflugt blev disse ejendommers hartkorn ved synene nedsat til 1153 td. Ødelæggelsen vurderedes således til 1635 td. hartkorn.

I nedenstående oversigt kan det ses, hvorledes skaden var fordelt på de forskellige sogne. Hartkornet er her afrundet til hele tønder, hvilket ikke har nogen forstyrrende virkning på helhedsindtrykket.

<i>Hillerslev herred.</i>	Antal ejendomme	Td. hartk. i matriklen	Td. hartk. efter nedsættelsen	Td. hartk. fragået
Hillerslev	13	79	34	45
Kåstrup	5	54	28	26
Sennels	3	33	18	15
Østerild	34	236	96	140
Hundstrup	7	88	39	49
Hjardemål	51	346	145	201
Rær	40	247	76	171
Vigsø	17	110	37	73
Hansted	19	78	22	56
Nors	49	321	127	194
Tved	43	235	77	158
Vester Vandet	25	143	61	82
Øster Vandet	18	73	32	41
	324	2043	792	1251
<i>Hundborg herred</i>				
Thisted lands., Tingstrup	8	78	41	37
Skinnerup	27	115	52	63
Sjørring	3	10	2	8
Thorsted	17	114	56	58
Hundborg	3	27	13	14
Jannerup	11	67	30	37
Vang	21	101	48	53
Tvorup	21	112	52	60
	111	624	294	330
<i>Hassing herred</i>				
Hvidbjerg	25	114	65	49
Lodbjerg	2	7	2	5
	27	121	67	54
<i>I alt i de 3 herreder</i>	462	2788	1153	1635

Af de 3 herreders samlede hartkorn var 18 % fragået.

Kommissionen af 1680.

Når amternes årlige regnskaber indsendtes til rentekammeret til revision, medfulgte en mængde bilag, herunder også de mange tingsvidner over det sandføgne gods, der nu havde nået et sådant omfang, at man på allerhøjeste sted havde opmærksomheden henvendt derpå. Lillejuledag 1679 satte kongen sit navn under følgende brev:

"Vi Christian den 5. o.s.v. - Efterdi vi kommer i erfaring, hvorledes sandflugten omkring ved strandsiderne på vesterkanten i vort land Nørrejylland på nogle års tid således skal have taget overhånd, at fast hele sogne og bymarker med tilliggende ejendomme deraf ganske skal være bleven ruinerede og ødelagte, hvorudover mærkelig nedgang udi vores intrader skal forårsages, så er det vor

⁶ Ifølge "Ældste danske arkivregistratorer" 3, side 143, var Hvidbjerg mølle allerede 1599 ødelagt af sandflugt. Da Vestervig klostres breve dette år blev registreret, lå der "i en liden gammel messingbunden skrin nogle breve på Hvidbjerg mølle og å, som er tilhobe 27". I registret tilføjes: "... hvilken fornævnte mølle nu er slet øde og af sand fordærvet".

allernådigste villie og befaling, at I med allerforderligste på åstederne begiver og der i amtmanden eller amtskriverens overværelse grandgivelig syner og besigtiger, hvorvidt I befinder af sandet at være ødelagt og fordærvet, og jorden ej til nogen sæd eller avl at skulle kunne bruges, og derhos særdeles specificerer, hvor sandflugten nyligen er begyndt, og jorden formodes inden kort tid til sæd at vorde dygtig, efter hvilken beskaffenhed I hver gårds og steds tilliggende jord og ejendom haver at opsætte og om alting en udførlig og forsvarlig relation at forfatte, som I siden under eders hænder behørigt haver at give beskrevet og til vores rentekammer straks at fremsende såvelsom også genpart deraf på amtstuen at indlevere. Dersom nogle af eder formedelst lovlig forfald ej til den af eder berammede tid og sted kan møde, så skal de, som til stede kommandes vorder, hermed fuldmagt have og anbefalet være andre i de udeblivendes sted til sig at tage og denne vores allernådigste befaling alligevel at fyldestgøre og efterkomme. Dermed sker vor villie. Befalendes eder Gud. Skrevet på vort Slot København den 24. december 1679. Under vort zignete. Christian.”

Samme dag udgik der brev til amtmanden over Dueholm, Ørum og Vestervig amter, Jørgen Friis, hvori det blev ham pålagt at overvåge, at fredningen af klitternes plantevækst blev respekteret.

Den kommission, som ved kongebrevet forordnedes, kom til at bestå af Otto Skeel til Birkelse, Mathias Foss til Hvidstedgård og Thøger Lassen til Rødslet. Den 25. april 1680 mødtes de nævnte herrer i Thisted, og næste dag indledte de i følge med amtskriver Jens Hansen deres tourne, der begyndte i Agger og sluttede i Østerild den 4. maj.

Af kommissionens næsten 300 år gamle beretning gengiver vi disse førstehånds vidners korte beskrivelse af tilstanden i de enkelte sogne.

Om Agger sogn hedder det: ”Dette sogn findes af sandflugt ruineret, nogle få stakket agre ved Thyborøn og Sønder Ålum undtagen. Derforuden fattes engbund og ildebrand, og hvad drift de nyder til deres ringe fæ, har de for leje af Vestervig⁷). Når fiskeriet slår fejl, går de om at betle, og da dette sogn består af en stor mængde folk, som, når fiskeriet går til, er her, og ellers borte, vidste vi ikke hver i særdeleshed for nogen vis takst at kunne sætte i hartkorn, men det syntes os, at dette sogn kunne stå for 40 td. hartkorn, hvilke proprietarius, mest kyndig om hvers tilstand i sognet, bedst kan ligue.

Samme dag forføjede vi os til næste sogn, kaldes Lodbjerg. Dette sogns agre er for en stor del af sandflugt fordærvet, og ved vestenvind daglig forværres, har allerede i store dynger trængt sig ind til og omkring kirken, og det, som kan agtes i nogen måde at være konserveret, ligger østen kirken. Har ingen eng eller ildebrand. Deres uddrift er udi klitten. Udi samme sogn findes en by, kaldes Skovsted, hvor agrene er af sandflugt ødelagte, så at de ikke kan agtes bekvemme til sæd eller afgrøde. Mændene, som tilforn har boet der, er bortflyttet undtagen to.”

Skovsted bys hartkorn, der i matrikelen var sat til 29 td., blev nedsat til 3 tdr. De nævnte to mænds ejendomme blev af kommissionen sat til 7½ skæppe hartkorn. Resten

af byen, 3 gårde og et boelssted, lå øde og var tildømt kongen for resterende skatter. Den nu forsvundne gård, Rotbøl, nedsattes fra 6½ til 6 td. hartkorn. For samtlige vurderede ejendomme i Lodbjerg sogn nedsattes hartkornet fra 93 til 44 td.

”Den 27. april kom vi til Ørum sogn og by, som formedelst sædens afgang i sandflugt behøver nogen afslag.” 4 ejendommers hartkorn nedsattes her fra 12 til 9 td.

”Samme dag kom vi til Hvidbjerg sogn, hvilket for en del af sandflugt er fordærvet, som sig daglig forværres, og er generaliter at berette i slet tilstand. Iblandt andre incomoditeter er Kiallerup by af søvand, hvis udløb af sand er tilstoppet, således trængt, at de besværligt kan udkomme af gårdene, og når de ved opkastning vil bortlede vandet, tilstoppes igen af sand, når det blæser. Vedkommende Hvidbjerg mølle i samme sogn, hvis ubrugelighed skal i fordums tid være kommet af sandflugt, da, skønt stedet er øde og højlig behøver afslag i matrikelen, vide vi ikke at kunne forringe samme takst, såsom os nu ingen sandflugt der forevises.”

I Hvidbjerg sogn nedsattes 28 ejendommers hartkorn fra 115 til 67 td.

”Den 28. april kom vi til Hundborg herred, Nørhå sogn og birk, udi hvilket sogn findes en mølle, kaldes Stochegaards mølle, ganske øde, såsom sand aldeles har tilløbet stoppet, hvorved dog fandtes nogle få stykker jord. Christen Christensens agre i Nørhå, som ligger vest ved klitten, er mest af sand fordærvet.” De nævnte 2 ejendomme nedsattes fra 8 til 5 td. hartkorn.

»Samme dag kom vi til Hundborg sogn. Nogle gårde, kaldet Vorup og Førgaard, deres mark er af gammel sandflugt sandig, hvilken, når den bruges, og det blæser, flyver sandet over marken. Engene er af søvand og sand fordærvede.” 3 ejendomme nedsattes fra 10 til 6 td. hartkorn.

”Samme dag kom vi til Jannerup sogn, hvori ligger en by, kaldes Snejstrup, hvis mark er sandig og engene og en del mark helt af sandflugt og søvand ruinerede.” 8 ejendommers hartkorn nedsattes fra 45 til 22 td.

Samme dag kom vi til Tvørup sogn, hvis mark sønden kirken er af sand overløben og fordærvet, dog norden kirken nogenledes ved magt. Deres enge er af søvand og sandflugt fordærvede.” 21 ejendommers hartkorn nedsattes her fra 114 til 65 td.

”Den 29. april kom vi til Vang sogn, hvor marken er overalt og dybt i jorden sandig. Så vidt eragtes kan, haves aldeles ingen eng.” 19 ejendommers hartkorn nedsattes fra 76 til 44 td.

”Samme dag kom vi til Sjørring sogn, hvor efterskrevne boliger fandtes af den gamle sandflugt fordærvede.” Her nedsattes 2 ejendommers hartkorn fra 4 til 3 td.

”Samme dag kom vi til Torsted sogn og by, hvis nordre mark er med sand overløben, deres enge og ildebrand er af gammel sandflugt fordærvede.” 18 ejendommers hartkorn nedsattes fra 114 til 65 td.

”Samme dag kom vi til Øster Vandet sogn i Hillerslev herred. Marken er af de vester sandbakker overløben og fordærvet, engene og tørveskær er og af sandflugt ruinerede.” 18 ejendommers hartkorn nedsattes fra 76 til 42 td.

⁷ Aggerboerne havde af Vestervig Kloster for 12 rdl. årligt lejet en holm i fjorden, hvorpå der kunne avles 12 læs hø.

”Samme dag kom vi til Vester Vandet sogn, hvor marken vel er meget sandig, men mest i samme sogn er engene af sandflugt medtagen.” 24 ejendommers hartkorn nedsattes her fra 142 til 79 td.

”Den 30. april kom vi til Nors sogn, der ligger fra Hinding by for en åben sandflugt, som ved norden og vesten vinde forøges, har ingen eng; ildebrand og fædrift af sand medtagen.” I Nors sogn nedsattes 51 ejendommers hartkorn fra 339 til 161 td.

”Samme dag kom vi til Tved sogn, hvis mark og jord er aldeles af sand ruineret, som på trende steder fra havet indkommer, engen og uddriften er for største delen overløben af sand, så dette sogn er udi slet tilstand.” 41 ejendommers hartkorn nedsattes her fra 235 til 75 td.

”Den 1. maj kom vi til Rær sogn, hvor den nørre mark ej alene er af sand overløben, men ligger for en åben sandflugt. Den søndre ende begynder ved agerenderne også sandet på. Engene er mest af sand ruineret, har ingen ildebrand”. For 41 ejendomme nedsattes hartkornet fra 280 til 102 td.

”Samme dag kom vi til Hansted sogn, hvis marker er af sandflugt fordærvet, ligger i klitten og åben for alle vinde, sønder undtagen.” 20 ejendommers hartkorn blev her nedsat fra 79 til 24 td.

”Samme dag kom vi til Viksø sogn, og dette sogns ager, eng og ildebrand er ikke alene åben for sandflugt, men er også allerede deraf fordærvet.” For 17 ejendomme nedsattes hartkornet her fra 110 til 37 td.

”Samme dag rejste vi til Skinnerup sogn og by, hvor marken vesten kirken af gammel sandfog er overløben og nu af et stort sandhul på denne side af marken igen overløbes, når det blæser.” 27 ejendommers hartkorn nedsattes fra 121 til 79 td.

”Den 4. maj forføjede vi os til Hjørdemål sogn, hvoraf den nordre side af Hjørdemål og Kaasøe byer aldeles af sandflugt er fordærvet og i lang tid usået, som er over den halve part af marken. Den søndre side ligger for åben sandflugt og er med sand overløben. Så er også største delen af engene af sand fordærvet, det øvrige af sognet fast ruineret og ligger imellem sandklitterne. Deres tørvegrøft, lyngslet og fædrift sandig, hvilket gav os anledning til at eksaminere de førte tingsvidner om dette sogns beskaffenhed nærmere, og efter at have taget mest mulig forbehold vidste vi ikke den af mændene gjorde takst at kunne fragå, som den sig med sandhed confirmerer.”

I Hjørdemål sogn fulgte kommissionen altså synsmændenes tidligere vurderinger, hvorved samtlige ejendomme i sognet, i alt 51, der i matriklen af 1664 var sat til 346 td. hartkorn, var nedsat til 121 td.

”Samme dag kom vi til Hundstrup sogn. Udi dette sogn findes en by, kaldes Klastrup, som har lidt skade på eng og fædrift af sandflugt. En del af marken er af sand overløben.” For 6 ejendomme nedsattes hartkornet fra 78 til 47 td.

”Samme dag kom vi til Østerild sogn. Østerild by ligger for åben sandflugt, som indtrænger sig fra norden og vesten og har aldeles fordærvet den mark og de enge, som ligger norden byen. En enestegård, kaldet Abildhave, har nu sin ejendom øde, undtagen nogen ringe græsning. Udi samme sogn ligger en by, hedder Touse [Tovsig], som næsten af sandflugt er ruineret, hvor berettes at have tilforn stået 8 gårde, hvilke nu formedelst sandflugt er

formindskede, så der nu ikke bor uden 3 mænd, som bruger den ringe del jord, som fra sandflugt nogenlunde er conserveret. Sognet har ingen ildebrand eller drift uden udi klitten.” I Østerild sogn nedsattes 34 ejendommers hartkorn fra 245 til 121 td.

Dermed var rejsen tilende.

I kommissionens beretning hedder det, at man efter kongens ordre havde haft til hensigt at konstatere, hvor meget af ejendommernes jord der var ødelagt af sandflugt. Dette viste sig at være umuligt, ”formedelst man for sammenføjet sand og klitbakker ikke kunne se, hvor vidt ager, jord eller eng har været”. Kommissionen valgte derfor at taksere, hvad der var i behold.

Med beretningen fulgte følgende brev til kongen:

”Allernådigste konge! Denne er den takst, som vi efter eders kgl. majestæts nådigste befaling har kunnet finde at opsætte på overskrevne sogne og gårde, som ved sandflugt er fordærvede, efter hvert steds forefundne beskaffenhed, som vi ikke aleneste har taget i øjesyn, men også sonderet grunden ved opkastning med spaden, derforuden eksamineret præsternes indgivende herom samt dannemænds foreviste syn og til tinge edelig passerede afsigter, så og antegnet sæd og avling hos hver bonde, som fik nogen afkortning, så vi allerunderdanigst ikke syntes, at de efter højere takst kunne udrede skatterne. Og som vi har erfaret, at de med deres kontributioners udlæggelse i nogen tid har rettet sig efter den afsigt, som er gjort til tinge, hvilken vi dog de fleste steder har forhøjet, så lever de fattige mænd i den allerunderdanigste forhåbning, at hvad der kunne restere hos dem af kgl. nåde måtte efterlades, hvilket vi dog eders kgl. majestæt i dybeste underdanighed remitterer. Adskillige bønder i Thyland har for os klageligen angivet, at den høje takst på deres gårde gjorde dem incapable til at clarere skatterne. Mange gårde er derfor øde. Vi har ikke turdet forstå os i nærmere at forhøre om deres anliggende end denne deres nød i dybeste underdanighed eders kgl. majestæt at andrage og særlig vores over Thyland gjorde forretning til eders kgl. majestæts nådigste disposition underdanigst at henstille, som vi forbliver stedse efter vores allerunderdanigste pligt eders kongelige majestæts troskyldigste undersætter og tjenere.

Aalborg, den 5. juni anno 1680.

O. Skeel. M. Foss. Thøger Lassen.

Man vil lægge mærke til, at kommissionen ikke besøgte Hillerslev, Kåstrup, Sennels og Thisted landsogn, hvor en del ejendomme tidligere ved tingsvidner havde fået afslag.⁸) Den lette adgang til nedsættelse ved tingsvidne har nok været benyttet i vel rigelig grad, og det er troligt, at der i de fire sogne ikke har været nogen sandflugt at fremvise i 1680. Amtsskriver Jens Hansen, der uden tvivl havde stor indflydelse på forrettningens forløb, var godt kendt med forholdene. I regnskabet indførte han de i de fire sogne tidligere nedsatte ejendomme sammen med en række andre under betegnelsen ”Jordegods, som formedelst ringe jord og engbund har afkortning”. De herunder indførte nedsættelser blev imidlertid strøget ved revisionen. Derimod blev der senere på året ved tingsvidner foretaget

⁸ Den skade, der ved sandflugt var sket i disse sogne, var ikke særlig stor, og i 1680 fandtes der måske næppe synlige spor af den.

en række nedsættelser, der som en slags tillæg til kommissionens forretning fik lov til at passere, nemlig disse:

Hillerslev herred	Antal ejend.	Hartkorn i matriklen	Hartk. efter nedsættelsen	Fragået hartkorn
Rær	1	7-7-2-2	2-0-0-0	5-7-2-2
Nors	3	30-7-0-0	7-4-0-0	23-3-0-0
Tved	3	18-6-0-0	3-0-0-0	15-6-0-0
Østerild	1	8-0-0-0	4-0-0-0	4-0-0-0
	8	65-4-2-2	16-4-0-0	49-0-2-2
Hundborg herred				
Thorsted	2	12-2-0-0	4-4-0-0	7-6-0-0
Hassing herred				
Lodbjerg	1	1-3-1-1	0-1-2-0	1-1-3-1
I alt	11	79-2-0-0	21-1-2-0	58-0-2-0

Disse nedsættelser er indbefattet i følgende oversigt over kommissionens nedsættelser i 1680, der blev gældende, indtil matrikelen af 1688 blev taget i brug. Alle nedsættelser før 1680 var dermed annulleret.

I oversigten er alle ejendommenes hartkorn samlet sognevis, og der kan nu gøres nøjagtige beregninger over, hvor meget skaden ved sandflugt er takseret til i hartkorn.

Samtlige nedsættelser i 1680.				
Herred og sogn	Antal ejend.	Hartkorn i matriklen	Hartk. efter nedsættelsen	Fragået hartkorn
Hillerslev herred				
Hundstrup	6	78-1-1-1	46-6-0-0	31-3-1-1
Østerild	35	253-1-1-1	125-0-0-0	128-1-1-1
Hjardemål	51	345-6-3-1	201-6-2-0	201-0-1-1
Rær	42	288-0-0-0	104-4-0-0	183-4-0-0
Vigsø	17	109-7-1-1	37-2-0-0	72-5-1-1
Hansted	20	79-3-0-1 ^{3/5}	23-6-0-0	55-5-0-1 ^{3/5}
Nors	54	369-4-0-0	168-2-0-0	201-2-0-0
Tved	44	253-6-2-2	77-6-0-0	176-0-2-2
V. Vandet	24	142-0-2-2	78-6-0-0	63-2-2-2
Ø. Vandet	18	76-0-0-0	42-0-0-0	34-0-0-0
I alt	311	1995-7-1 ^{3/5}	848-6-2-0	1147-0-3 ^{3/5}
Hundborg herred				
Skinnerup	27	120-5-0-2	79-0-0-0	41-5-0-2
Vang	19	76-3-1-1	43-6-0-0	32-5-1-1
Tvorup	21	113-4-2-2	64-7-0-0	48-5-2-2
Sjørring	2	4-0-0-0	2-5-0-0	1-3-0-0
Thorsted	20	126-2-1-1	72-4-0-0	53-6-1-1
Nørhå	2	7-6-1-1	5-0-0-0	2-6-1-1
Hundborg	3	9-4-0-0	6-0-0-0	3-4-0-0
Jannerup	8	45-0-0-0	22-2-0-0	22-6-0-0
I alt	102	503-1-3-1	296-0-0-0	207-1-3-1
Hassing herred				
Hvidbjerg	28	115-2-1-1	67-2-0-0	48-0-1-1
Ørum	4	12-0-0-0	9-4-0-0	2-4-0-0
Lodbjerg	20	94-7-2-2	44-5-0-1	50-2-2-1
Agger	17	93-1-0-0	40-0-0-0	53-1-0-0
I alt	69	315-3-0-0	161-3-0-1	153-7-3-2
De 3 herreder tilsammen	482	2814-4-4-1 ^{3/5}	1306-1-2-1	1508-2-2 ^{3/5}

Beregning over Hillerslev herred 1680.			
Sandsflugtshærgede sogne	Soggenes hartk. i matr. 1664	Fragået for sandflugt	Fragået procent
Hundstrup	342-6-1-1	31-3-1-1	9,17
Østerild	339-0-0-2 ^{3/5}	128-1-1-1	37,80
Hjardemål	345-6-3-1	201-0-1-1	58,13
Rær	384-0-0-0	183-4-0-0	47,79
Vigsø	114-5-1-1	72-5-1-1	63,37
Hansted	79-3-0-1 ^{3/5}	55-5-0-1 ^{3/5}	70,09
Nors	405-5-0-0	201-2-0-0	49,61
Tved	255-2-2-2	176-0-2-2	68,96
V. Vandet	170-0-2-2	63-2-2-2	37,29
Ø. Vandet	83-2-0-0	34-0-0-0	40,84
Hele herredets hartkorn: 3748-7-0-2 ^{3/5} Fragået for sandflugt: 1147-0-3 ^{3/5} = 30,60 %			
Beregning over Hundborg herred 1680.			
Sandflugtshærgede sogne	Soggenes hartk. i matr. 1664	Fragået for sandflugt	Fragået procent
Skinnerup	120-5-0-2	41-5-0-2	34,51
Vang	116-0-2-2	32-5-1-1	28,14
Tvorup	115-4-2-2	48-5-2-2	42,14
Sjørring	374-5-2-2	1-3-0-0	0,04
Thorsted	126-2-1-1	53-6-1-1	42,59
Nørhå	161-5-1-1	2-6-1-1	1,73
Hundborg	369-6-2-2	3-4-0-0	0,95
Jannerup	120-1-2-2	22-6-0-0	18,93
Hele herredets hartkorn: 2291-4-1-1 ^{3/5} Fragået for sandflugt: 207-1-3-1 = 9,04 %			
Beregning over Hassing herred 1680.			
Sandflugtshærgede sogne	Soggenes hartk. i matr. 1664	Fragået for sandflugt	Fragået procent
Hvidbjerg	185-2-1-1	48-0-1-1	25,87
Ørum	115-0-0-0	2-4-0-0	2,17
Lodbjerg	94-7-2-2	50-2-2-1	52,99
Agger	93-1-0-0	53-1-0-0	57,00
Hele herredets hartkorn: 2989-2-1-1 ^{3/5} Fragået for sandflugt: 153-7-3-2 = 5,15 %			

De 3 herreders hartkorn udgør tilsammen 9029-5-3-7/30
Heraf fragik i 1680 for sandflugt: 1508-2-2-3/5
hvilket er 16,7 %

En direkte sammenligning mellem resultaterne af tingsvidnernes nedsættelse indtil udgangen af 1679 og kommissionens af 1680 kan ikke anstilles, da de to kategoriers områder ikke dækker hinanden. Ved en sammenligning sognevis viser det sig, at kommissionens vurdering stort set bekræfter tingsvidnernes troværdighed. I betragtning af, at kommissionen skulle varetage kongens økonomiske interesser, afviger dens vurdering ikke særlig meget fra tingsvidnernes. I de hårdest ramte sogne stemmer de to vurderinger ret nøje overens. I Hjardemål, Vigsø og Hansted, hvor det hele sogn fik afslag, dækker de hinanden. I Rær, Nors og Tved giver kommissionen det største afslag.

Nedsættelserne blev ikke tilføjet matriklen. Ved begyndelsen af hvert års regnskab gik man ud fra matriklens fulde sum af hartkorn, hvorfra man trak det, der var fritaget for skat, herunder også, hvad der var fragået ejendommene for sandflugt, og skatten blev da lagt på det hartkorn, der blev igen.

Da det på grund af de mange forandringer blev vanskeligt at holde rede på ejendommenes skattepligtige hartkorn, blev det af kammerkollegiet pålagt amtsskriver Jens Hansen at udarbejde en ajourført matrikels-ekstrakt. Dette værk, der er skrevet med Jens Hansens egen hånd og underskrevet af ham i oktober 1680, såvel som hans

forarbejde dertil i amtsregnskaberne for samme år er af stor værdi og bærer tydeligt præg af hans store kendskab til lokale forhold i amterne⁹).

Det er slet ikke ligetil at forklare, hvorfor tiden 1670-80 frembyder et sådant væld af sandflugtssager. Der kan nævnes flere årsager, som godt kan have virket i forening. Først skal nævnes, at krigene og de dermed følgende skattepålæg samt udskrivninger til det dyre hofhold efterhånden havde forarmet bønderne, så mange af dem kun var i stand til at beholde fæstet, hvis udgifterne blev nedsat, og til dette formål var sandflugten jo et godt argument.

Hertil kommer, at bønderne efter enevældens indførelse med mere frimodighed kunne frembære deres klager. Før 1660 var den adelige lensmand kongens repræsentant. Han skulle overvåge inddrivelse af de kgl. skatter, bekendtgørelse af love og forordninger og afstraffelse af lovovertrædere. Det er forståeligt, at bønderne over for denne strenge herre og hans ridefoged viste tilbageholdenhed. Efter 1660 trådte amtmanden i lensmandens sted, og under ham ansattes en amtskriver, senere kaldet amtsforvalter, der administrerede amtets økonomi og førte regnskabet. Amtskriverværket for Thy fik sæde i Thisted, og i ham fik bønderne en mand, de turde henvende sig til. Jens Hansen beklædte embedet 1671-1716. Kort tid efter hans ansættelse begyndte begæringerne om synsforretning at strømme ind. Jens Hansen var en selvstændig mand, der gerne handlede på egen hånd, og han synes at have taget venligt imod de bønder, der opsøgte ham. I den forbindelse skal det også understreges, at sandflugtssagerne først fremkom i de sogne, der ligger nærmest ved Thisted, og senere i de fjernere.

Videre må endnu en ting nævnes, som måske er den vigtigste, selve sandflugten. Adskilligt tyder på, at den omkring og efter midten af 1600-årene har gjort et stærkt fremstød. I kongebrevet af 1679 til kommissærerne hedder det, at sandflugten ”på nogle års tid således skal have taget overhånd, at fast hele sogne og bymarker med tilliggende ejendom deraf ganske skal være bleven ruinerede og ødelagte”. Glimtvis kan vi følge sandets fremtrængen. Kommissionen beretter om Rær sogn, at den nordlige del er overløbet, og ”den søndre ende begynder ved agerenderne også sandet på”.

I Østerild kan vi følge en enestegård, der lå uden for fællesskabet med sine marker liggende samlet omkring sig, fra den tid, da sandet er nået frem til den, og til den tid, da dens marker er fuldstændig oversandet. Præsten i Østerild beretter i 1638: ”Tousø (Tovsig) i Østerild sogn er næsten fordærvet af Hjardemål sande og har i fordums tid været en meget lystig by. I nordvest fra Tousø over sanden ligger en enestedgaard, Abildhave, hvis mark også nu fluks tager skade af sandet.” I 1676 blev gårdens hartkorn, 8 tønder, slettet ved sandflugtssyn. Den overlevede det dog, og i matriklen af 1844 blev dens hartkorn sat til 2-5-3-1. Denne gårds takst kan således anskueliggøres ved en ned- og opadgående kurve. Dette gælder for øvrigt for en stor del af sandflugtsgodset. Synene blev afholdt på et tidspunkt, da det så meget slem ud, værre end det i virkeligheden var, og synsmændenes

vurderinger blev derfor præget af pessimisme. En del af de marker, der var betegnet som fuldstændig fordærvede, blev senere dyrket med ret godt udbytte.

Til støtte for den antagelse, at sandflugten i den her omhandlede tid har været særlig virksom, kan til sidst forholdene i Agger sogn nævnes. Når sognet i matriklen af 1664 var sat til 93 td. 1 skp. hartkorn, mens det ved matrikuleringen i 1680erne på grund af sandflugt slet ikke sattes i hartkorn, må der i den mellemliggende snes år være sket store ødelæggelser, hvis fuldbyrddelse også bekræftes af præstens indberetning i 1690: ”Agger er et fiskerleje, som også tilforn har sået og avlet og deraf tiendet både til kongen, kirken og præsten, men som formedelst sandflugt og vands opstemmelse er så forødt, at til det hele sogn nu ikke sås eller avles en håndfuld”.

Nedsættelser i matriklen af 1688.

Efter de mange hartkornsnedsættelser 1670-80 var der i mange år mere stille omkring sandflugten. Dette betød dog ikke, at den havde indstillet sin virksomhed. I flere sogne i Hundborg og Hassing herreder kom igen omkring 1740 en del sandflugtssager til behandling.

Den 4. august 1732 blev der i Tvorup og Vang sogne afholdt syn over 23 ejendomme, tilhørende Iver Dalsgaard på Råstrup, og ved kgl. resolution af 6. oktober 1733 nedsattes disse ejendommers samlede hartkorn fra 38 til 24 td.

Tre husmandssteder i Tvorup og to i Vang, Rakkeby og Gurup, var helt udslættet.

Den 27. maj 1733 var der syn over 7 ejendomme i Tvorup sogn, alle tilhørende Vang præsteembede. Blandt disse var annekspræstegården i Tvorup. I beretningen herom hedder det bl.a.: ”Tvende huse under store sandklitten er nu ikke mere til”. De 7 ejendommers hartkorn nedsattes ved kgl. resol. af 27. februar 1734 fra 5 td. til omkring det halve.

En landsby og en hovedgård forsvinder.

Den 17. november 1739 holdtes sandflugtssyn over resterne af Skovsted by og den tidligere hovedgård Rotbøl i Lodbjerg sogn, der begge lå øde og tilhørte junker Peder Moldrup på Vestervig Kloster. Af hver af de to steder blev der kun en skæppe hartkorn i behold.

Ved kgl. resol. af 8. oktober 1744 blev omkring 50 ejendommers hartkorn nedsat på grund af sandflugt, herunder 10 i Ørum, tilhørende Ørum Slot, som da ejedes af junker Moldrup på Vestervig Kloster, 36 i Hvidbjerg sogn, heraf de 30 under Lyngholm, 7 ejendomme var fuldstændig udslættet. Flere kendte gårde omhandles i denne sag. Af hovedgården Lyngholms hartkorn fragik 4 td., og af Lomborggårds i Hvidbjerg sogn 1½ td. Gården Svejgård i Lodbjerg sogn havde klaret sig bedre, takket være den vig i Flade sø, der skyder sig ind vest for dens marker. Denne gård var i matriklen sat til 7 td. hartkorn. Herfra gik godt og vel 1 td. Men da store dele af sognet efterhånden forvandlede til sandmiler, blev også Svejgårds jord stærkt medtaget, og i 1769 blev dens hartkorn halveret.

Den 14. og 24. maj 1748 holdtes sandsyns- og taksationsforretning over major Klingenberges gods i Tvorup sogn og Hvidbjerg vesten Å sogn, hvor 2½ td. hartkorn nedsattes til lige så mange skæpper. Ved den lejlighed forsvandt stedet ”Trolborg” i Svankjær.

⁹ Matrikuls-Ekstrakt af 1680 over Dueholm, Ørum og Vestervig amter, protokol nr. 1836c i rigsarkivet.

Over de nævnte ejendomme, hvis hartkorn i 1700-årene blev nedsat på grund af sandflugt, meddeles her en oversigt.

Nedsættelser i matriklen 1688.				
Sogn	Antal ejend.	Hartkorn i matriklen	Hartk. efter nedsættelsen	Fragået hartkorn
Tvorup	22	36-4-2-0	23-3-0-2	13-1-1-1
Vang	9	7-4-2-1	3-0-1-1	4-4-1-0
Hvidbjerg	38	58-3-2-0	43-3-3-1½	14-7-2-1½
Ørum	11	27-4-3-0	21-6-0-2	5-6-2-1
Lodbjerg	4	19-5-2-1	9-6-2-2	9-6-3-2

I 1680 nedsattes Tvorup sogns hartkorn med 42,14 % . De restrende 57,86 % sattes i matrikel 1688 til 52-5-0-2. Uden nedsættelse ville hart kornet da have været 90-7-3-2, hvoraf den sidste nedsættelse på 13-1-1-1 udgør 14,47 % . Sognet har således reelt mistet 42,14 + 14,47 = 56,61 % af sit hartkorn.

Ud fra samme beregning bliver tabet for de andre sogne:

Vang.....28,14 + 4,68 = 32,82 %
Hvidbjerg.....25,87 + 12,76 = 38,63 %
Ørum .....2,17 + 6,49 = 8,66 %
Lodbjerg.....52,99 + 13,64 = 66,63 %

Hermed er gjort rede for de hartkorns nedsættelser, der på grund af sandflugt blev foretaget i tiden 1660-1800. Da langt de fleste nedsættelser fandt sted før 1688, har vi hovedsagelig opereret med hartkornet fra matrikel 1664. Vi vil nu ved hjælp af de efterfølgende matrikler af 1688 og 1844 prøve at efterspore sandflugtens virkning længere frem i tiden. Begrebet ”1 td. hartkorn” dækker jo ikke det samme indhold i de forskellige matrikler, der er udarbejdet på forskelligt grundlag. Men ved en forholdsmæssig sammenligning mellem sognene kan der dog gøres visse iagttagelser.

I efterfølgende opstilling er overalt kun brugt hele tal, og til sammenligning er også de sogne medtaget, som ikke har haft sandflugt. Udeladt er dog Stagstrup sogn, der ligger i to herreder, og Agger sogn, der 1688 ikke blev sat i hartkorn. I opstillingen er angivet:

1. Tabet af hartkorn i procent.
2. Hartkorn i matrikel 1688 i hele tønder.
3. Hartkorn i matrikel 1844 i hele tønder.
4. Den stigende eller dalende forskel, angivet ved + og -.
5. Denne forskels procentvise del af matrikel 1688.
6. Procentallets beløbene over eller under middeltallet for samtlige sogne i de 3 herreder.

Hillerslev herred	Fragået hartk.	1688 hartk.	1844 hartk.	Forskel		Over ell. under gennemsnit %
				+/- td.	+/- %	
	%	td.	td.	+/- td.	+/- %	%
Hansted	70,09	22	20	-2	-9	-14
Rær	47,79	147	145	-2	-1	-6
Vigsø	63,37	34	44	+10	+29	+24
Tved	68,96	93	105	+12	+12	+7
Nors	49,61	197	261	+64	+32	+27
V. Vandet	37,29	99	128	+29	+29	+24
Ø. Vandet	40,84	62	117	+55	+89	+84
Hillerslev		395	384	-11	-3	-8
Kåstrup		87	79	-8	-9	-14
Hjardemål	58,13	131	114	-17	-13	-18
Hundstrup	9,17	194	178	-16	-8	-13
Østerild	37,80	115	130	+15	+13	+8

Sennels		236	305	+69	+29	+24
Hele herredet		1812	2010	+198	+11	+6
Hundborg herred						
Skinnerup	34,51	75	153	+78	+104	+99
Thisted		262	311	+49	+19	+14
Thorsted	42,59	65	93	+28	+43	+38
Vang a)	32,82	65	77	+12	+18	+13
Tvorup a)	56,61	40	67	+27	+68	+63
Sjørring	0,04	203	249	+46	+23	+18
Tilsted		140	136	-4	-3	-8
Skjoldborg		206	167	-39	-19	-24
Kallerup		56	60	+4	+7	+2
Hundborg	0,95	238	221	-17	-7	-12
Jannerup	18,93	44	47	+3	+7	+2
Nørhå	1,73	120	125	+5	+4	-1
Hele herredet		1514	1706	+192	+13	+8
Hassing herred						
Snedsted		254	186	-68	-27	-32
Harring		84	79	-5	-6	-11
Hørsted		48	50	+2	+4	-1
Sønderhå		180	156	-24	-13	-18
Hørdum		164	144	-20	-12	-17
Skyum		200	177	-23	-12	-17
Villerslev		126	142	+16	+13	+8
Hassing		82	85	+3	+4	-1
Hvidbjerg a)	38,63	72	84	+12	+17	+12
Lodbjerg a)	66,63	24	28	+4	+17	+12
Ørum a)	8,66	82	83	+1	+1	-4
Bedsted		242	221	-21	-9	-14
Visby		90	67	-23	-26	-31
Grurup		93	88	-5	-5	-10
Hele herredet		1741	1590	-151	-9	-14
a) Ved de 5 sogne, der fik nedsættelse for sandflugt i 1700-årene, er det fragåede hartkorn trukket fra i matrikel 1688.						
De 3 herreder tilsammen		5067	5306	+239		+5

De anførte tal fra matriklerne 1688 og 1844 udviser for samtlige sogne i de 3 herreder en opgang på 239 td., hvilket er ca. 5 %. Denne opgang skyldes de 2 herreder med størst fradrag for sandflugt, nemlig Hillerslev og Hundborg med en opgang på henholdsvis ca. 11 og 13 %, mens der for Hassing herred, der har mindst fradrag for sandflugt, noteres en nedgang på ca. 9 %.

Deler man samtlige sogne i sandflugtssogne og sogne uden sandflugt, viser det sig, at sandflugtssognene tilsammen har en opgang på 347 td. eller ca. 16 %, mens sognene uden sandflugt har en nedgang på 108 td. eller ca. 4 %.

Heraf kan vi drage den slutning, at sandflugtens virkning i de hæragede sogne forårsagede en lav takst ved matrikuleringen i 1680erne. I de ca. 130 år indtil næste matrikulering svækkedes virkningen, og de hæragede sognes takst fik da et opsving frem for de andre sognes.

I sandflugtssognene Hansted, Rær og Hjardemål er der nedgang. Her har sandet antagelig gjort en del skade i tiden mellem matriklerne. I indenlandske sogne som Nors, Ø. Vandet, Thorsted og Skinnerup, hvor tallene viser en stor opgang, må sandflugten formodes at være stilnet af i det nævnte tidsrum.

Til disse overvejelser må tilføjes, at andre ting også kan have påvirket ansættelsen af taksterne i matrikel 1844,

f.eks. opstemmet vand, opdyrket hedejord og eventuelle forbedringer af en del jorder efter udskiftningen.

Af kommissionens beretning af 1680 fremgår, at sandflugten flere steder havde stoppet afløbene, så det opstemmede vand anrettede skade. Denne ulempe kan senere være afhjulpel, så jordarealer derved er indvundet¹⁰).

Om opdyrkning af hedejord skrev Chr. Helverskov til Irup og Øland 1691 i sin jordebog: ”At mit gods en del ved landmålingen er forhøjet og resten ikke fået den tilbørlige afslag (imod andre at ligne) er deraf kommen, at efterdi de fattige folk intet har at leve af uden deres liden og ringe agerjord, har de for at søge deres næring og føde til deres høvder på alle lovlige måder opbrudt deres meste jord af heden”.

Selv om den omhandlede op- og nedgang i hartkornet således for en mindre dels vedkommende kan have andre årsager, fremgår det dog klart af foranstående udregning, at sandflugten har spillet den afgørende rolle.

2. Kampen mod sandflugten.

I 1500-årene udgik en række kgl. forbud mod beskadigelse af klitternes plantevækst. Vigtigst af disse er recessen af 13. december 1558, som Christian d. 3. nåede at underskrive lige før sin død, og ifølge hvilken ”den, som findes at opslå, oprykke eller i nogen måde ødelægge marehalm, hvideris, sener, klittag, hjelme, sli eller de torne, som gror på strandbakken eller klitten mod Vesterhavet, skal straffes som en tyv uden al nåde og desuden oprette den derved fremkomne skade”. Recessens bestemmelse blev gentaget i Frederik d. 2.s forordning af 29. oktober 1570, i Christian d. 5.s åbne brev af 11. december 1679 og i samme konges danske lov af 1683.

Skønt man således tidligt havde øje for, at plantevæksten lagde en dæmper på sandflugten, gik der efter danske lov omtrent 100 år, før såning og plantning i klitterne blev påbudt. Nogle steder forsøgte bønderne at skærme deres marker ved at opføre diger og gærder, men disse virkede i regelen modsat hensigten. At klitboerne overtrådte de nævnte kgl. forbud ved at slå og oprykke marehalm og hjelme er en kendt sag. De fattige mennesker var pisket til at tage, hvad der var forhånden, når det gjaldt foder til deres dyr eller brændsel til deres ildsteder.

Det kgl. rentekammer modtog tid efter anden indberetninger om sandflugten, og der udsendtes herfra af og til kyndige mænd, som på åstederne skulle tage ødelæggelserne i øjesyn og indgive forslag til imødegåelse af dem. De kgl. resolutioner og rescripter, som det ikke skortede på, fik efterhånden en mere positiv karakter. Af særlig betydning er rescriptet af 19. april 1779, som rentekammeret foranledigede udsendt til amtmand Hauch i Thisted, og hvori der blev givet ordre om sandflugtsområdernes deling (udskiftning), om besåning med vipper af klittag, om fredning, om ansættelse af opsynsmænd og klitfogder og om bøder og straf for de uefterrettelige og belønning for de flittige og nidkære¹¹).

Videre bestemtes det, at de nævnte foranstaltninger i Thy skulle tjene som forsøg, så de her indhøstede

erfaringer senere kunne komme alle sandflugtsområder til gode.

Det viste sig, at man havde været heldig med ordningen. Arbejdet skred rask frem, og den gode sag fik støtte fra mange sider. Professor Viborg ved landbohøjskolen studerede i 1786 alle sandflugtsegne ved Jyllands vestkyst. Især undersøgte han de forskellige sandvæksters anvendelighed. På grundlag af hans afhandling herom¹²) og af det forannævnte rescript til amtmand Hauch udarbejdedes i rentekammeret forordningen af 19. september 1792 om sandflugtens dæmpning, der kom til at indeholde den endelige for hele landet gældende ordning.

Når Thisted amt, som var det hårdest ramte, fik et stort forspring med hensyn til dæmpning af sandflugten, skyldes dette først, at det omfattende system her sattes i kraft i 1779, hvorimod det først i 1792 overførtes til andre amter. Men efter de forskellige efterretningers samstemmende udsagn skal sandflugtskommissær Lauritz Thagaards dygtighed, flid og interesse også have en stor andel deri. Han ansattes som kommissær i Thy 1799, tillige i Vester og Øster Han herred 1813. Thagaard var den første, der praktiserede udplantning af klittag og marehalm i pløjede furer. Hertil konstruerede han en speciel håndplov, ligesom han opfandt et apparat til stokplantning. Det var Thagaard, der ved sine forsøg i Agger fik sat klitboerne i gang med at dyrke kartofler i sandjorden, og da træplantningen rykkede ind i klitegnene, var han også her blandt pionererne¹³).

Agger sogn, som i så mange forhold har indtaget en særstilling, også når det gjaldt sandflugt, blev henimod slutningen af 1700-årene genstand for særlig opmærksomhed. Der blev klaget over, at beboerne fjernede klitternes plantevækst, så sandet feg ind over Vestervig sogns jorder. (Derved fik Refs herred også lidt sandflugt; se opgørelsen over den sandføgne jords areal). En kommission så på forholdene ved Agger og fandt, at klitterne ganske vist var ribbet for plantevækst, men samme kommissions beretning var ellers mest præget af medlidenhed med de arme beboere, der hverken havde ildebrændsel eller føde til deres dyr, hvis de ikke tyede til klitterne. Så fik amtmanden en lys ide og foreslog, at man flyttede aggerboerne til et andet sted, som deres husbonde på Vestervig Kloster kunne anvise. Husbonden, major Hans Moldrup, var af en anden mening og forklarede i en vidtløftig skrivelse, at aggerboerne var et særligt folkefærd, der kun egnede sig til fiskeri og det endda kun under de særlige forhold, der fandtes ved Agger. Så fik aggerboerne lov til at blive, hvor de var¹⁴). Der kom gang i klitternes tilplantning, og truslen mod Agger sogn kom ikke mere fra sandflugten, men fra den gamle arvefjende, havet. Ved matrikuleringen i årene efter 1800 ansattes Agger sogn til 20-1-2-2½. Senere blev der i matriklen

¹⁰ Den 25. juni 1790 udkom forordningen om skadeligt vands afledning fra ager-, eng- og mosejorder.

¹¹ Således fik Anders Tøfting i Tvorup sølvmedalje for udvist flid.

¹² ”Efterretning om sandvæksterne og deres anvendelighed til at dæmpe sandflugten på vesterkanten af jylland”.

¹³ Lauritz Thagaard, der som sandflugtskommissær synes at have fundet sin rette hylde, var først fuldmægtig på amtstuen i Thisted, fra 1791 amtsforvalter over Dueholm, Ørum og Vestervig amter, et par gange suspenderet på grund af formodet kasseangel, 1798 afskediget af samme grund. (Henry Bruun: Danmarks amtsforvaltere).

¹⁴ Rentekammerets sandflugtsager ved de jyske stifters journal 1786-95.

gjort denne tilføjelse: ”Agger sogn er formedelst stormfloden forandret til 9-0-0¹/₄.

3. Den sandflugtshærgede jords areal.

Det var først efter den geografiske opmåling i sidste halvdel af 1700-årene, at man var i stand til at beregne størrelsen af det område, der tid efter anden var beskadiget ved sandflugt. Efter opmålinger i Thy i årene 1788-90 indgav overlandmålingsinspektør Bruun beretning til rentekammeret. Denne beretning blev sammenholdt med de årlige indberetninger fra kommissærerne for de forskellige sandflugtsdistrikter, hvorefter chefen for Jyllands landvæsenskontor, Lauritz Esmarch, udarbejdede en udførlig beregning. Da denne beregning er foretaget efter 1794, omfatter den også Vester Han herred. Arealet er angivet i td. land á 14000 kvadratalen. For Thisted amts vedkommende ser resultatet således ud:

		Sandflugtsareal
Vester Han herred.....opmålt 1787-88	5675	td. land
Hillerslev herred .....opmålt 1789	10175	td. land
Hundborg herred.....opmålt 1788	7625	td. land
Hassing herred.....opmålt 1789	7150	td. land
<u>Refs herred.....opmålt 1790</u>	<u>100</u>	<u>td. land</u>
tilsammen.....	30725	td. land

I Hillerslev, Hundborg og Hassing herreder udgjorde sandflugtsarealet 17,1 %.

Den skade, sandflugten har forvoldt i de 3 her omhandlede herreder, Hillerslev, Hundborg og Hassing, har altså ad forskellige veje og til forskellig tid været opgjort således:

- ved tingsvidner 1670-79: 18 %,
- ved kommissionen af 1680: 16,7 %,
- ved opmåling omkr. 1790: 17,1 %.

I citaterne er nyere stavemåde brugt, mens sprogets form kun er ændret, når den rette forståelse af indholdet syntes at kræve det.

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1957, side 224-256)